

DOKUMENTUM

HORVÁTH JÁNOS

VITKOVICS MIHÁLY¹

Kora őt az első magyarul író szerb (rác) származású írónak tartotta.² Kazinczy is, hozzá írt episztolájában: „Egernek nőttél szűk patakja mellett; S atyád továbbad azt a bölcseséget, Melyet Cyrill és társa hirdete, Budai felének jött tanítani. Te léssz az első, kit később Horányink Tisztelve fog

¹ E mindmáig kiadatlan egyetemi előadás megjelenése kettős alkalomhoz: Horváth János születésének századik, s Vitkovicsének kétszázadik évfordulójához kapcsolódik. Szövege 1942 első feléből való, s folytatása annak a *XIX. századi magyar költők* című „sorozatos előadásnak”, amelyből – mint Horváth János a *Berzsenyi és írobarátai* (Bp. 1960.) előszavában írja – „a Csokonairól, Katonáról, Kisfaludy Sándorról és Károlyról szóló szakaszokat Kókai Lajos kiadásában már 1936 folyamán, a legutóbbit meg a Művelt Nép kiadásában 1955 elején újból is” közzétette, s amelynek a *Tanulmányokban* (Bp. 1956.) megjelent Kölcsey-pályakép is része volt. A későbbi Berzsenyi-könyv anyagát az 1939/40. és a 40/41. tanévben adta elő, s a következőben – az itt közölt Vitkovics-előadás közvetlen előzményeként – Pápay Sámuelről és Pest irodalmi központtá válásáról, utána pedig Horvát Istvánról és Helmecczyről esett szó.

A hagyatékban fennmaradt kéziratos szöveget a mai helyesíráshoz igazodva, az idézet- és lábjegyzetanyag kiegészítésével adjuk közre. Az utóbbit nem terheltük meg a Szvorényi József-féle, *Vitkovics Mihály Művei I–III.* (Bp. 1879.) című kiadásra és a Kazinczy-levelezésre való folytonos hivatkozással: ezekre a főszövegben szereplő VM ill. Kaz. Lev. rövidítés utal. (K.H.J. – K.K.)

² Született Egerben, 1778. aug. 25-én.

A Vitkovicsok Hercegovinából származtak el; egy Vitkovics Péter I. Lipót alatt kapitány, s Rákóczi Ferenc ellen harcolt (116 éves korában

nevezni, hogy hazánk Nyelvét, mint annak méltó gyermeke, Pápaynk tüzenél gyúlt szívvel szeretted; S feleid között az első, sőt korunkig Egyetlen voltál, a ki azt műveléd.” Kazinczyt ő maga oktatta ki ily értelemben, egy 1809-i levelében (VM III. 103.), mikor arra gondolva, hogy „a háború zápora” elsodor-

halt meg Egerben); az ő fia, József, egri görögkeleti pap (meghalt 1769-ben); ezé (magyar feleségtől) Péter, szintén ottani, 1803-tól fogva haláláig (1808) budai pap és esperes. – Anyja (Glisics Mária) Szentend-

Gimnáziumi tanulmányait a Budán végzett rhetori osztály (1975-6) kivételével Egerben végezte; mindig igen jó tanuló volt; a jogot (1798–9) Pesten kezdte, s Egerben fejezte be (1799–1800). Egri joggyakorlata után 1801 nyarától fogva Pesten jurátuskodott, 1803-ban megszerezte az ügyvédi oklevelet, s attól fogva állandó pesti lakos, jóhírű ügyvéd. Egerhez azonban igen ragaszkodott, egrieket mindig szívesen látott s rendszeren volt egy-két egri patvaristája (l. Kosztolányi Zoltán: *Vitkovics Mihály élete és trói munkássága*. Bp. 1901. 14.). Előbb apjánál lakott, 1812-ben megnősült (Manoliné Popovics Theodora; Toldy: *A magyar költészet kézikönyvében* viszonyukat „szabad frigy”-nek mondja. Ezt 1811-ben mátkájának mondja, de „törvényes felesége később sem lett”, s „élete végéig papi áldás nélkül élt boldog családi életet” vele. L. Kosztolányi Zoltán: i. m. 7.), – s attól fogva a mai Szerb utcában lakott. Sokat jött-ment vidékre is pörös ügyekben. Tiszaroffon szeretett pihenni; 1823-ban azt írja, hogy a szüretet Thököly Péter csanádi alispánnál szokta tölteni Világosváralján (VM III. 178.).

Verseghy ajánlatára már ügyvédkedése kezdetén a Majthényi-család ügyvédje is lett, 1806-tól a budai görögkeleti széknek, majd (1812?) a Marczibányi-családnak is; az 1807-i budai országgyűlésen mint ifj. Zichy Ferenc küldöttje vett részt. Hovatovább a legkeresettebb ügyvédek egyike lett. A Kölcsey-, a Kazinczy-család is rábízta bizalmas pöreit. Deák Ferenc is nála jurátuskodott (az 1820-as években). 1828: résztvett az akadémia szervezési bizottságában.

Meghalt 1829. szept. 9-én. (Fáy: minden ember sajnálja ezt a jó embert.)

Öccse, János, szintén budai görögkeleti plébános volt (apja utóda). 1813-ban az (vö. VM III. 62.); előfizetett az Erdélyi Múzeumra. 1810. szept. 5-én az egész Rácváros leégett: a templom, a plébánia is, apjuk könyvtárával, sok rác, görög, deák kézirattal együtt; Virágnak is több becses kézírata odaégett ekkor (vö. VM III. 128.).

hatja, megkérte, tartaná fel emlékezetét „egy két verses sorral”; ezt pedig azért kívánta, „hogy – úgymond – hitem sorsosai valaha hamvaim felett minden keletkor virúlni látván nefelejtskédet, buzduljanak, hevüljenek nyerni magyar heliconi babért. Mert azt magam is megösmérem, vallom is, hogy az ó-hitűek közül, kik Magyarországnak köszönhetik létüket, Vitkovicsod első, ki a magyar nyelvben literátori előmenetet teve.” – Ennek ellenére egy Tudományos Gyűjtemény-beli névtelen cikkében (1817. VIII., *Az ó-hitű magyar írókról*, E. V. J. jelzéssel) Kazinczy állítását hibásnak minősíti, s magánál korábbiakat is sorol fel (elsőül a szintén egri születésű Alexovics Basiliust, ki római katolikus hitre térve, pálos szerzetes lett, s a szerzet eltörlése után pesti egyetemi hitszónok és tanár; meghalt: 1796), e „buzgó fohászkodással” végezve cikkét: „adja a magyarok Istene, hogy minden hazafi magyarul írjon és szaporítsa számát a magyar íróknak” (VM II. 201.). Egy 1819-i levelében megvallotta Kazinczynak, hogy ő írta ezt a cikket (VM III. 173.).

Szerbül természetesen jól tudott, bár Döbrentei értesítése szerint³ „nyelvtanosan” nem igen jól; írt ugyan szerbül egyet-mást, de mások unszolására (hogy miért neveli ő a magyar erdőt és Dunát). Írt néhány szerb verset is; rokonai és szerb felei közt el is énekelte azokat, meg a „mnogaja ljeta” bordalt.⁴ Kármán *Fanniját Spomen Milice* címen 1816-ban lefordította, magát igen, de Kármánt nem nevezve meg, s azt sem említve, hogy fordítást ad ki; nem is egészen az: alakít rajta némileg.⁵

A Tudományos Gyűjteményben írt még rövid tájékoztatást *A szerbus vagy rác nyelvről* (1819; említi ebben Vuk Kara-

³ I. Toldy Ferenc: *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig II.* Pest, 1857. 174. 35. jegyzet.

⁴ I. Szvorényi József: *Vitkovics Mihály élete.* In: VM III. XXVII.

⁵ Piukovics Gábor (*Vitkovics „Spomen Milice”-je.* EPhK 1886. 327–334.) nehézkes, nem szabatos fordításnak mondja.

džić 1814-i grammatikáját, 1814 és 15-ben Bécsben kiadott két kötetes *Köznépi énekes könyvét*, a Goethétől, majd Kazinczytól lefordított *Azán-Agát*; dicséri a szerb nyelv „gyengeségét”, vagyis a görög és olasz után leginkább „zenei”, lágy hangzását, éneklésre alkalmas voltát; erre példát is idéz eredetiben és fordításban). – Bajza József szerint⁶ tevékenyen részt vett a szerb Matica alapításában. (Ezt – másokkal együtt – Jovan Hadžić alapította, írói nevén Miloš Svetić, 1826-ban, Pesten; később, 1838-tól fogva, elnöke, Sava Tekelija – Popović segítette,⁷ az 1838-ban alapított Tökölyanumot is reábilizálta s általános örökösévé tette. Iratai közt maradtak maga készítette imák, elmélkedések (a halálról) szerb nyelven (VM III. XXIV. 1.). Felekezetének a fővárosban egyik támasza volt. Jó barátja volt Lukijan Mušicki, a bácskai származású, egyetemet Pesten végzett, görögkeleti teológiai tanár, majd károlyvárosi püspöki adminisztrátor, végül püspök (1777–1837), ki a hazai és külföldi szerbekre irodalmi működésével nagy hatást gyakorolt, a magyarországi szerbeknek a maga körében mintegy kulturális központot teremtett, a szerb népköltészet termékeit gyűjtötte, Karadžićot, a híres szerb népköltési gyűjtemény szerzőjét támogatta; Vitkovics atyjának a halálára (1808), s magához Vitkovics Mihályhoz is ódát írt (1811), tűzbejövén Kazinczy említett episztolájától, s a szerb literatúrára édesgetvén barátját. Vitkovics, mikor Kazinczyt erről értesíti (VM III. 143.), nagy férfinak mondja őt, legtudósabb és legjobb papnak, sok nyelven beszélőnek, önérzetes embernek.⁸ Említett ódáit Budán adogatta ki. Hátrahagyott költeményei négy kötetű közt is a két első Pesten és Budán jelent meg: 1838, 1840; a másik kettő Újvidéken: 1844, 1847.) Vitkovics 1811. dec. 24-én írt Kazinczynak Musitzkyról (ő így írja a nevet),

⁶ Bajza: *Szerb költők magyarul*. BpSz 214. k. 1929. 343–344.

⁷ Sava Tekelija – Popović (1761–1842).

⁸ Mušickiról I. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái IX*. Bp. 1903. 422–423.

Kazinczy már 1812. febr. 5-én egyenest Musiczkynak (ő így írja) ír; sajnálja, hogy Vitkovicshoz írt ódáját, mit az megküldött, nem érti; de régen tiszteli Mušickit, kivált Herder ismerete miatt; tudja, hogy ők férfias erővel igyekeznek a fátum által elsüllyesztett nemzetüket felemelni; szívesen kíván nekik sikert: „Az én patriotismusom nem ellenkezik a cosmopolitismussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását ohajtom, midőn azt, a mennyire tőlem kitelik, elősegéleni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy – más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem”, főképp nem kívánja annak a nyelvnek kárával, melyen „az Azan Aga mennyei szépségü elegiája énekeltetett.” (Kaz. Lev. IX. 276.) Küld neki saját művei közül valamit (vagy egyebet?), hogy tanulja belőle nyelvünk szépségét ismerni. „Vedd berekesztésül vallomáso-mat: Az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók s bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton!” Valószínű, hogy e levél az ajándék exemplárral együtt Vitkovics útján ment tovább (l. Kazinczy Virágnak: Kaz. Lev. IX. 343.). — Később, 1812. jún. 26-án (IX. 521.), V. Nagy Ferenc küldi Kazinczynak Mušicki három munkáját német fordításban. — Azután Kazinczy egész levelezésében nincs több szó Mušickiról.

Nemcsak szerb származása, hanem a szerbséghez, a szerb nyelvhez, kultúrához való vonzódása is kétségtelen tehát. Másfelől az is nyilvánvaló, hogy az egyáltalában nem lehetett akadálya a magyar írók közé való bevonulásának, ha a magyar irodalom vezéregyénisége úgy gondolkozott, amint Mušickival kapcsolatban az imént hallottuk.

De ő nemcsak hogy szerb vérből származott, hanem görögkeleti („ó-hitű”) papi családból, tehát oly körből, ahol vallási, egyházi hagyományhűség is ösztönöz a nyelvhez és nemzeti-séghez való ragaszkodásra, s amely általában érzékenyebb a nemzeti hovatartozás kérdésében. Vitkovics mindezek ellenére szívvel-lélekkel magyarnak tartotta és vallotta magát. Ebben

nagy része volt az ő magyar szülővárosának, abban gyermekkori környezetének, majd néhány tanárának s végül íróbarátainak. A gimnázium első osztályában egy Horváth Özséb nevű domonkosrendi tanára volt, aki magyarul tanította a tantárgyakat; Budán egy Tóth Farkas nevű, ki a költészet tanára volt, kedvelte őt verseiért, végül 1796–7 és 1797–8-ban Pápay Sámuel fokozta a magyar irodalom iránti vonzalmát s ébresztett benne igen mély tiszteletet Kazinczy iránt (amint már tudjuk). Viszont a II. osztályban Schuman Teofil cisztercita tanár szigorúan eltiltotta a magyar szólást, Vitkovics makacs volt, s egy ízben őt korbácsütéssel lakolt (mint később Toldynak ő maga beszélte).⁹ Pesten telepedvén meg, Virág Benedek, Révai és Horvát István vonzókörébe került. Az egymást követő (1805, 1807, 1811-i) országgyűlések nyelvi határozatait már fokozódó érdeklődéssel fogadja, üdvözli s híreszteli levelezésében. Örvend, hogy „a magyarok ismét magyarok akarnak lenni hazájokban” (1805; VM III. 5.); hogy a nemzeti játékszínről „articulus hozatott”, mert „csak a honi nyelv virágzása . . . hozhatja helyre hatvan esztendőök óta lett károsodásunkat. A honi nyelv szaporíthatja, erősítheti, világosíthatja nemzetünket. Talpköve ez Európában való további fenlételünknek” (1808; VM III. 11.); fő mulatsága, hogy magyar színelőadásokra jár (uo.); az 1811-i határozatokon fellelkesedve már azt kívánja, hogy „a pesti német új theatrumban is első legyen a magyar játszó-társaság” (VM III. 41.); Kazinczyval is közli a tannyelvre vonatkozó határozatokat, hogy nyolc esztendő alatt minden tudomány, a teológia is magyarul tanítandó: „Teljesítsék a magyar Egek ezt az áldott planumot” (VM III. 142.). „Valamíg nyelvünk . . . nem országosíttatik”, elmara-dunk Európa nagy nemzetei mögött (1810; VM III. 22–3). – Egy Kisfaludy Sándor sem buzoghatott hevesebben a „hazai” nyelvért! Nemcsak a nyelv, hanem a nemzeti dicsőség is szívügye volt. Az 1809-i insurrectio idején az Extra-Blattban né-

⁹ L. Toldy: i. m. 166.

hány tiszt s egy káplár kitüntetését olvasva, így ír Kazinczynak: „Éljének hazánk fiai, a kik minden sanyargatás mellett is kiszikráztatják Árpád lelkét.” (VM III. 95.) Viszont felháborodással közli a budai „burgerek” viselkedését, mikor a győri szerencsétlen csatából visszavonuló felkelőket kísérték: „Undokság volt nézni ezen kísérés nemét. Katonáinkat, nemes hazánkfiait, kik minden ellenkezés nélkül, csendesén jövének Budára be, fegyver között felfintorított burgeri orral, gúnyoló vigyorgással hurczolták be a kaszárnyába.” (VM III. 99.) Megelőzőleg a szabolcsi felkelőkről szólt, kik közül többet látott a magyar színházban; említi „scithai természeti büszkeségüket”, mi „az itteni számtalan servum pecusokban szemet szűr és nyelvet ereszt a rútmázásra”, ezek könnyen élő, önhasznukat néző nép, a haza védelmére csak ígérettel, pénzzel buzdíthatók (VM III. 98–9).

Mindez: a nyelvért való buzgás, meg a régi magyar dicsőség, vitézség kultusza: irodalmi eredetű, s az irodalomból elterjedt korszerűség, még ha az iskolában, tanárai útján jutott is el hozzá. Ily diszpozícióval kerülvén Pestre s ott írókkal közvetlen érintkezésbe, magyarságában még erősödött. Révait igen tisztelte, csak „atyám”-nak szólígtatta, de azért Verseyvel is jóban volt, sőt „forrón szerette”, bár sokban nem tartott vele (Kazincynál is mentegette, igyekezett vele megbékéltetni: VM III. 126–7.). Révait annyira irodalmi ősenek tartotta Kazinczy triászja, hogy Miklós napját halála után is rendszerint kegyelelesen megünnepelték. (A triász, s benne Vitkovics, Révaihoz mérten kicsinyelte s nézte le utódát, Czinke Ferencet.) Bizonyára Révaitól merített ösztönzést Vitkovics a nyelvrégiségek iránti figyelemre. Így fedezett fel két kódexet is Egerben valahol, 1803-ban (a Kazinczy-, meg a Vitkovics-kódexet), s úgy készítettett aztán azokról másolatot Révai.¹⁰ Kazinczy 1817. jan. 13-án ezt írja Horváth Istvánnak: „Én azt hiszem,

¹⁰ L. *Nyelvemléktár*. Kiad.: Volf György. VI. kötet. Bp. 1877. XII–XIII. I. és VII. kötet. Bp. 1878. XLIII–XLV. 1.

hogy a' mi Vitkovicsunk Révainak nagy ellensége épen úgy mint Pápay" – de ő azért mindig szeretni fogja Vitkovicsot (Kaz. Lev. XV. 14.). – Virággal, a „budai Flaccus”-szal (VM III. 145.) még fesztelenebb viszonyban volt; már 1805-ben azt írja egy barátjának, hogy mindennapos nála (VM III. 5.); Kazinczynak rendszerint beszámolt Virág hogylétéről, s némi szeretetteljes humorral szolt a hajóhídon való megelégedett tanyázásairól, meg hogy hogy fogadta a Kazinczytól neki juttatott pénzt vagy tokaji „nektár”-t, Vitkovicsot Horváttal együtt mindjárt jól is tartván belőle (VM III. 148.).

Révaival s Virággal valószínűleg Horvát István (1804 óta barátja) ismertette meg. Az hat évvel fiatalabb volt nála, már 1799 óta Pesten tanulván (filozófiát, majd jogot) 1803-tól fogva Ürményi József országbírónál nevelősködött, s 1811 közepéig a fővárosban volt, azután gazdájával a pozsonyi országgyűlésre, majd Válra távozott, de később megint Pesten élt. Horvátnál megint egy évvel fiatalabb volt Szemere Pál; ez az 1807-i országgyűlésre jött fel mint távollevő követe, s 1808–9-ben az egyetemen hallgatott előadásokat. Ez időben ismerkedett meg Horváttal és Vitkovicsal. Vitkovics 1810-ben már mindkettejükéről nagy magasztalással ír egy barátjának (VM III. 21.), mint tudós és buzgó hazafiakról, kik által „anyai nyelvünkön igyekezeteiben” annyira szerencsés lett. Ők hárman, kiket Kazinczy „triászának” keresztelt, „összevetett vállal s forró igyekezettel” dolgoznak „nyelvünk virágzása előmozdításán” (VM III. 20.). Szemerét, mint rokonát már régebben ismerte Kazinczy (tudott verseiről: Kaz. Lev. IV. 23., 1806. jan. 17.), levelezni azonban Vitkovics és Szemere körülbelül egyszerre kezdtek vele, Pestről (1809 február), Horvát pedig 1810 januárjában. (Kaz. Lev. VII. 240.) De már 1803-ban, Kazinczy Pesten járván, meghívására ő és Vitkovics vele vacsoráztak (Kaz. Lev. VII. 242.). Mint már említettem, Czinke Ferenc helyett egy időben az egyetemi hallgatók kérésére Horvát tartott nekik praelectiókat a magyar nyelvből (VM III. 88–9., 119–20., 125.).

Már az iskolában a nyelv és irodalom iránt érdeklődésre bírva, így került Vitkovics Pesten önként Kazinczy hívei közé. Mikor 1808 szeptemberében Kazinczy Pesten járt, Szemere mutatta be neki.¹¹ Őt már Pápay ez irányban befolyásolta, s Kazinczynak írt legelső levelétől fogva hálásan ismételteti, hogy már egi diáksága óta Kazinczy lett ideálja, s ő tette magyar íróvá. Régóta („pelyhessége óta”) imádja, írja neki első (1809. febr. 3-i) levelében; műveinek köszönheti, hogy nyelvünk szent és kedves lett neki, s hogy ő azon lett íróvá; azok nélkül deákul vagy (isten őrizz!) németül írna (VM III. 80–82.). Kazinczy első válaszát repeső szívvel fogadja, s forrón csókolja azon sorait, melyekben őt barátjának nevezi (82.). Hozzá írt verses episztoláját nem győzi köszönni (1811. febr. 19.), ez lesz buzdítója a literátori pályán, melyre annakidején *Bácsmegyei*, a magyar Gessner, s a két Orpheus gyúlasztotta, s buzdítani óhajt anyai nyelvünk tanulására, terjesztésére több olyakat, kiket hit, nemzetiség elidegenített attól (134.). Az *Idylliumok* (Pápaytól kapott) régi példányát, melyet utána „jobb része Egernek” olvasott, Helmeczynek ajándékozta most (1812), hogy egy példányát magától megkapta (148.); megismétli, hogy ez édesgette volt a magyar nyelvhez. – Néhány hónap múlva meséit küldi neki, mikkel publikum elé akarna lépni, s kéri ítéletét, mert csak azt adja ki, amit ő is javall; így reméli, hogy a jobb fejű publikum Kazinczy tanítványára ismer benne, aminthogy *Idylliumai* és *Bácsmegyeije* által ő tette „csinosabb tollú” magyar íróvá (150–1.). (Meséit különben előre is Kazinczy újszülött kisfiának, Emilnek szenteli, ajánlja: 1811. aug.; VM III. 140.). Kazinczy észrevételeit megkapva (1813. márc. 6.), most már bátran lép ki közönség elé. – Hosszú évek múltával, 1820-ban is azt hangoztatja, hogy ő, ki első ifjúságában, Egerben kezdte megszeretni, míg ez az esze, lelke lesz, nem szűnik meg szeretésétől (176.).

¹¹ Nicóra János: *Vitkovics Mihály élete és irodalmi működése*. Kolozsvár, 1892. 20–21.

Hogy Kazinczyval „correspondentiába esett”, „még pedig per *te*”, azzal nagyra volt annak idején (1809), el is dicsekedett vele egy barátjának (VM III. 15.); Horvátnak, Szemerének írt leveleiben meg szokott emlékezni Kazinczyról, leveleiről, pesti útjáról; ha ők nem voltak Pesten, jelezte, mikor fog jönni (1812. okt., 1815. ápr.), gyűljenek fel fogadására, üljenek akkor egy „complet triaszi ünnepet” (34.), egy „literátori napot” (36.). Megírja Szemerének, mint borult Kazinczy nyakába, s mint láthatta „e borulásából” Kazinczy, hogy őt imádjá, – eldicsekedett neki, hogy Kazinczy három estét s éjt töltött önáluk (1812. nov., 42. l.). Ez nem sokkal azután történt, hogy Theodora házába költözött, s jelentette Kazinczynak, hogy ott, ezen „öröm-lakásában” várja ezentúl (1812. szept.); ily, a mi mostani szempontunkból figyelmet érdemlő utalásokkal csábítgatta: „A pesti táj rakva vagyon oly tisztelőiddel, kik várton várnak látni, köszönteni, ölelni. Teljesítsd reménységünket, kívánságunkat, s repülj el Széphalmodról közénk. Hidd el, új Pestet fogsz látni, s triászodat, ki utánad él és érted hal, ölelni.” (VM III. 151.) – Ez az új Pest már a Kazinczy irodalmi Pestje volt, míg . . . a Kisfaludy Károlyé nem lett. Jóban volt Vitkovics azzal is, de úgy vette észre, hogy az már a pesti írókkal „monopoliumot szeretne üzni”, márpedig ezt ő sohasem kedvelte (1823; VM III. 177.). Ők Kazinczynak nem monopolizált, hanem szabadon hozzácsatlakozott pesti hívei voltak, s Kazinczyval szemben is megőrizték mindennemű írói jogaik, nézeteik szabadságát is.

Vitkovics e szabadságnak (mi különben békés, társas hajlamainak is megfelelt) már akkor tanújelét adta, mikor Révai iránti minden tisztelete ellenére is szíves jó viszonyban maradt Verseghyvel, s őt Kazinczy szemében is kedvezőbb színekben igyekezett feltüntetni. De magának Kazinczynak némely, „a magyar fület sértő türhetetlen különösségei”-vel sem rokonszenvezett, amint ezt Pápaynak (talán kissé Pápay szájaizéhez is alkalmazkodva) írta 1817-ben (VM III. 24.); ugyanitt azt állítja, hogy ezt magának Kazinczynak is megírta régebben:

„Még akkor, midőn az ‚Epistolát’ írá hozzám, elijedve magyarságátúl, barátságosan tudatám vele, hogyna fel az oly elújított-ságokkal s ne törekedjék a nyelvben ugrást tenni . . . Nem használt a tudatás”. Ez időtájt különben már Kölcsey (l. híres lasztóci levelét!) és Szemere is ilyenformán gondolkoztak Kazinczy némely provokáló túlzásairól, sőt hibáztatták azt is, hogy csak fordít. Vitkovics egy későbbi (1823-i) levelében ugyanily értelemben ír, ezúttal Kazinczynak, az *Erdélyi Levelek* alkalmából: „Szépek fordításaid; de szebbek eredetieid. Magyarabb, nagyobb lélek czimzi ezeket. Így ítélnék sokan [tudjuk! Kis János is!], és én is bátorkodtam ezt neked megemlíteni.” (VM III. 178.) Ezekben a kérdésekben Vitkovics nem állt merevül szemben az ortológusokkal. A kritika kérdésében azonban, úgy látszik, egészen Kazinczy, sőt Kölcsey pártján állt. Már 1809-ben azt hiányolja, hogy „nincs kritizáló »Magyar Társaság«, nincsenek recenzióink”, amelyek gátat vehetnének „az ily holmi író csordáknak” (Fejér Eleknek, VM III. 18.), márpedig míg így maradunk, csak „a régi lengyel tánczot fogja járni literaturánk, tudniillik, amennyit előre, annyit hátra.” A *Tövisek és Virágok* kötetét 1811-ben e megjegyzéssel köszöni Kazinczynak: „szúrásait igen is helybenhagyom. Így, így majd elvederjük a gágogókat Parnasszusunk-rúl” (VM III. 133.). Kazinczy Kisfaludy Sándorról írt recenziójával is úgy látszik egyetért, legalább helyesli megbíráltatását; igaz, hogy Kazinczynak ír róla (1809. dec. 1.): Dréta Antaltól kapta Horvát István útján a hírt, hogy Kisfaludyt a recenzió „földig leverte s benne a nagy-embert kis-emberré változtatta”. Így félnek nálunk a recenziótól; a legtöbb csak dicsértetni kíván; ő hasznosnak tart ily velős recenziókat, még ha a magyar írók bosszankodnak is értök, stb. (VM III. 106.). (NB. ugyanez év áprilisában referált Kazinczynak, hogy ezzel a „nagy poétánk”-kal szerencsés volt megismerkedni: VM III. 90.; néhány nap múlva, „Hazafiúi szózat”-ját küldve, már így ír: „lásd, a Petrarcha rokonja hová rogyott!”; VM III. 93. – Később Füreden találkozott Kisfaludyval: 1821. júl.; szinte

ömlengve írja – igaz, hogy most Döbrenteinek! –, mennyire örülnek ők egymásnak. (VM III. 69.)

Hogy Kölcsey Berzsényi-recenziója kiadásának a kérdésében a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői gyűlésén (1817. ápr. 23.) csak ő meg Szedliczky voltak a változatlan kiadás mellett, azt már Berzsényiről szoltomban elmondtam^{1 2} (Vitkovics írja meg Kölcseynek: VM III. 71.). (Tudjuk azt is, minő értesítéseket küldözgetett Kazinczynak, 1810–1813-ban, Berzsényi pesti útjairól, külső viselkedéséről, versei kiadása ügyéről: VM III. 118., 119., 129., 144., 147., 155.).

Vitkovics különben Kazinczy levelezése (IX. 343.) szerint „soha sem vala felette bőv Levelező”; – neki sem sokat írt. Kazinczy pesti látogatásakor a Fejér Farkas fogadóban tett le számára egy pár sort (1808. szept. 19.); első igazi levelét 1809. febr. 3-án írta hozzá; ezzel együtt 1811-ig bezárólag 32, – 1812–14-ben már csak 13 levelet írt hozzá, 1816–18-ban egyet se, 1819–24-ben mindössze hetet. – Kazinczy is feltűnő keveset írt hozzá; először 1809. nov. 10-én (Kaz. Lev. VII. 46.); azután csak 1812. febr. 14-én (IX. 281.; ekkor küldi neki *Poetai Berkét*: „bár Te és Két Társaid, az az, az én Triásom nyájasan fogadnátok”); 1824. júl. 8-án (XIX. 153.: hogy jövőre éri el írósa 50. évi jubileumát), s 1820. szept. 16-án (XXII. 364): ennyi az egész.

Természetes, hogy mint a triász tagjai közül legállandóbb pesti lakos, igen sok szívességet tett Kazinczynak: nyomdában, könyvkereskedésben megbízásait teljesítette; előfizetőket gyűjtött munkáira (Báróczi), az *Erdélyi levelek* kiadására írók közt 300 forintot gyűjtött, Wesselényihez írt episztoláját néhány barátjával kiadta 1809-ben (Fejér, Kulcsár meg ő adták ki; l. VM III. 103.); titkos gyűjtés alapján két ízben pénzzel is segített rajta, stb.^{1 3}

^{1 2} Horváth János: *Berzsényi és íróbarátai*. Bp. 1960. 152.

^{1 3} L. Kosztolányi Zoltán: i. m. 8–9.

Érdekelhet bennünket, hogy mint Pápay volt tanítványa, hogyan vélekedett Horvát István recenziójáról s általában Pápayról. Egy Ivánszky Antal nevű volt tanulóársának, ekkor már egri tanárnak ír róla 1810-ben. Közli vele, mint került barátságba a pesti írókkal; Horvát recenziójáról szólva hihetőnek gondolja, hogy Pápayt az elakasztotta *A Magyar Literatura Esmérete* folytatásától (VM III. 21.); majd Révai nagy grammatikáját, Verseghyét, a Víg László-féle értekezést, s Kazinczy *Régiségeit* ajánlva neki, mint „magyar nyelv tanítónak”, így folytatja: ha ezeket elolvasta, ítélje meg, követheti-e Pápayt, „a kinek literatori érdemeit – úgymond – megösmérem, tisztelem, főkép mint volt tanítványa”, – de mindenben sem őt, sem mást vaktában nem követ (23.). Nyilvánvaló, hogy ő is, mint mások, nyelvi szempontból nézte Pápay könyvét, s Révai-ellenessége miatt nem tartotta szerencsésnek. – Kazinczy-nak már 1809. márciusában írt róla, éppen a nyelvi röpiratok alkalmából; úgy véli, Pápay „nem éppen igazságtalanul rostáltatott”; amit a rostáló, mint hiányokat előhord, már mindenki rég olvashatta történelmi és diplomaticus könyvekben; „Egyébiránt is a ki oly lármás és más legnagyobb férfiakat megítélő könyveket írni akar, attól minden gondolkodó megkivánhatja, hogy mindazt értse, a mit megítél; mind pedig a tudománynak, melyről ír, régi s jelenlévő állapotját ösmérten ösmérje. Pápay úr úgy lépett ki, mint bíró a Révai és Versegghi közt folyt pörben.” (87.) Ez már teljesen Horvát szellemében szól. (NB. Kazinczy enyhébb recenziója az *Annalenben* még ekkor nem, csak 1810-ben jelent meg. Ez év decemberében Vitkovics még azt közli Kazinczyval, hogy Horvát soha sem kötött volna bele Pápayba, ha Takács előzetes hirdetése és ellene az országbíró-nál való ármánykodása fel nem ingerelte volna; 110.) – Mindezekben, úgy látszik, kevés tekintettel volt hajdani személyes viszonyukra. Megszakadhatott köztük azóta minden érintkezés; csak 1812-ben, s épp Kazinczy ösztönzésére kereste fel őt levéllel Pápay, s onnan kezdve irogattak néha egymásnak. Erre pedig az adhatott alkalmat, hogy Vitkovics Kazinczytól

Idylliumait kérte, mert az ő példánya kopott; s elmondja róla, hogy ezt Pápaytól kapta Egerben, a már tudott körülmények közt (1811. dec. 24.; VM III. 143–4.); 3 hónap múlva már azt köszöni Vitkovics Kazinczynak, hogy ezt a „legkedvebb tanítóját” a vele való levelezésre rábírta; írni fog neki, s a triászt vele megismerteti (146–7.; úgy látszik, a Vitkovics-episztolát köszönte meg ez első levelében Pápay, de ezt a helyet nem értem egész világosan: „köszöni, hogy nevét epistoládba beiktattam”). De Pápayhoz mindössze egy 1817-i levele ismeretes (VM III. 23.); az őhöz írtakból egyetmást Kazinczyval szokott közölni: így Pápay véleményét a *Mondolat*ról (írtóztató bolond műve egy fantasztának, szörnyfajzatja Veszprémnek, a szatíra névre nem méltó: 159.), Helmeccy „nuntiumáról” (kifakad ellene, 161.); s biztosítja Kazinczyt Pápay tiszteletéről (171., 180.; ez utóbbi alkalommal, 1824 májusában, Pápán is megfordulván, egy-két órát töltött Pápaynál: „Forrón köszönt ez is tégedet, mint régi imádód”).

Azok közt, kik Pesten Kazinczy híveiként fejtettek ki irodalmi munkásságot, Vitkovics korántsem tartozik a jelentékenyebbek közé. Ő inkább az írói rend összetartozása érzésén munkálkodott, mire társas hajlama s kedvező anyagi körülményei képesítették. Valószínű, hogy mint idegen ajkú ifjú nagyra becsülte a magyar írók barátságát; a literátorságot mint életformát („pályát”) élvezte, bár prókatori nagy elfoglaltsága miatt sem sokat nem írhatott, sem el nem mélyedhetett. Amazok viszont kedvelték őt jó kedélyéért, ragaszkodásáért, engedékenységeért, melynél fogva mereven semmit ki nem élezett, az ellentétek elmérgeződését akadályozta, szükség esetén békített. Elég tekintélyes jövedelme volt; nem sajnálta jól tartani vendégeit; pincéjében nem egy hordó bor állt, különösen egri vörössel szolgált szívesen; vidám hangulatot támasztott maga körül, jó hangja volt, s kedvvel, szépen énekelt. Mondhatni, átmentette a vidéki társas módokat és modort a literatúra kijelölt fővárosába. Szívesen dalolta saját szerze-

ményeit (*Ivó dalát*); de úgy látszik, ismerte az akkor elterjedt „ének”-kincset: újabbat (*Ez az élet úgy sem sok . . .*) és régiebbet (*Felemelé Kádár . . .*; VM III. 19.); Döbrentei különösen kettőt daloltatott vele: *Nem adott az Isten nekem nagy palotát . . .*, meg a *Füredi pásztor dalát*.¹⁴ Barátai lakodalmán is ő szolgáltatta a „zenét” mint Ferenci Jánosén Felsőörsön (VM III. 45.), a Szemere Pálén, bár betegen, de „baráti kötelességét” teljesítve (III. 161.). Korbély Mihály pécsi kanonoknak is sok „magyart” dallott egyidőben Horvát István szállásán (III. 162.). Az ő „attikai” vagy „literaturázó” estvéi (III. 78.) Pest irodalmi életének egyik magyar különlegessége voltak. Ízelítőt adhat róluk Döbrentei levele Berzsenyihez Vitkovics halála után.¹⁵

Gyakorlati oldaláról ápolta és mozdította elő az irodalmat mindazon szolgálataival, amelyeket íróbarátainak tett könyveik kiadása s eladatása, terjesztése által. *A magyar könyvel: terjesztéséről* cikket is írt a Tudományos Gyűjteménybe (1821);¹⁶ természetesen az „anyai nyelv” előmenetele érdekében tartja azt szükségesnek, mert hogy a hazai nyelv „ezen áldott országban” divatba jöjjön, azt, ha csak a hálátlanság mocsját nem akarják viselni magukon, még az „idegenek” is méltán óhajthatják, kik a szent korona védelme alatt békén, bőségben élnek, vagyonosodnak, hivatalokra, sőt méltóságokra is feljutnak. Nincsenek magyar olvasók, könyvvevők: ez a panasz; de legyenek írók, kik olvasásra méltót írnak. Fő akadály, hogy nincsenek magyar könyvárusaink; magyartalan könyvárusaink inkább iparkodnak a más nyelven írottat eladni, s a magyarok közül is azt; amit maguk költségén adtak ki. A pestiek közt van egy-két kivétel. De a magyar olvasót ne a nagyvárosokban (mint a németeknél s franciáknál), hanem a mezővároskákban, leginkább a falukban kell keresni. Az egész

¹⁴ Kosztolányi Zoltán: i. m. 13.

¹⁵ Közölve: Kosztolányi Zoltán: i. m. 10–13. Vö. még Szvorényi József: VM III. XXVI. 1. (részben Toldy kéziratoss jegyzete alapján).

¹⁶ L. VM II. 211–224.

hazában csak 16 könyvárus van; Pesten négy, Budán egy, Pozsonyban négy, Debrecenben három. Könyvkötők is (vannak vagy százan) szoktak ugyan könyvet árulni, de többnyire ájtatos és iskolai könyveket. Aki tehát nagyvárostól távol lakik, nem lát könyvet; ha látna, venné. Keresni kellene hát magyar könyvárusok helyeket és hitellel bíró hazafiakat, kik vállalnák magyar könyveknek árulását procentummal vagy anélkül. Legalkalmasabb volna minden ts. vármegyében (még ha van is ott könyvárus) a levéltárnok urakat megkérni és megbízni, hogy minden magyar író vagy kiadó hozzájuk küldhetne néhány példányt eladásra a kijött munkából. Gyűlés idején, s máskor is, a magyar nemesség, papság, ifjúság venne egy-két példányt a levéltárba letett munkából. A faluból is könnyen lehetne oda könyvért küldeni vagy berándulni. Nemes asszonyságok, kisasszonyok közül ritka bocsátaná el férjét, ösmerősét a gyűlésre könyvrendelés nélkül, főképpen téli időben. A vármegyék azt miért ne engednék meg? Ők az oszlopok, melyeken a constitutio, ezzel a haza, s mindaz, ami magyar, biztosan nyugszik; ily célra szánhatnának egy szobát, egy zugolyt. Ahol a levéltárnok nem vállalhatná, ott volnának a perceptorok, exactorok, ottlakó szolgabírák, a viceispány urak felvigyázása alatt az expeditorok. Veszik a könyvet bizonyára, csak árulni kell. „Ajánld, kérd, told rá szép szóval; meglásd, ott nem hagyja.” A nemességhez, papsághoz, szépnemhez intézett buzdítással végzi cikkét, e „hazafiúi buzgóságból eredt kiiramodásit”.

Mindenesetre igen eredeti orvosság ez azon bajok ellen, melyeket Kármán *A nemzet csinosodásában* oly sötét színekkel rajzolt. A vármegyét, a constitutio oszlopait tenni meg őréül és alapjául mindannak, ami magyarságot, hazát, nemzetet jelent, s így a literatura hathatós elterjesztésének is: a magyar viszonyok ismeretéből fakadt gondolat. Jellemzi az irodalomról mint hazafiúi ténykedésről való gondolkodást is. Annyi ez, mint a constitutióba, az „alkotmány sáncaiba” beilleszteni, befogadni a literatúrát, a constitutio őrére bízni rá a literatura

terjesztését is.¹⁷ – Érdekes azonban e terv azért is, mert jellemzi a városivá fejlődni óhajtó irodalom szorult helyzetét a gyakorlatban: abban a „nagyvárosban” sem forgalomba hozója, sem felvevő közönsége nincs elegendő számmal; közönsége a magyar vidék volna: a „megye”: de az meg nem jut hozzá. A régi megyei magyar világ s az új irodalom által birtokba vett főváros között a szellemi érintkezést biztosítani s állandósítani: mind a régi magyarságnak, mind az új irodalomnak létérdeke volt, s e nagy, gyakorlati érdek szolgálatában eszelte ki Vitkovics az ismertetett tervet. – Hogy a baj fő okát jól látta (abban ugyanis, hogy az irodalom nem magyar ügynökökre s nem magyar városi közönségre támaszkodik), azt igazolja a Pesten gyökeret verni sehogyszem tudó magyar játékszín sorsa is.

Vitkovicsnak, mint nem magyar származású írónak magyar nyelvkultuszán még felülőbb e korszak irodalomideáljában a nyelvi nemzetiség jegye, mint másokén. Azért is állapodtam meg e kérdések körül, mielőtt műveiről magukról szólnék. Ezek közül is, bár ma már ismeretlenek, mint a nemzetiségnek a játékszín által való szolgálni óhajtását említem meg színműveit. Bizonyára a színház ügyei iránt oly élénken érdeklődő barátjának, Szemerének is része van abban, hogy figyelme ez irányba terelődött. Toldy Ferenc sorolja fel színműveit (Döbrentei jegyzeteire is támaszkodva). Nyomtatásban egy sem jelent meg közülük; előadatásáról csak egynek, a *Megengesztelés* című, francia eredetű, de németből fordított érzékeny-játéknak, van tudomásunk (1809 ápr.); ennek előadásáról

¹⁷ Utólag látom: Gyulai (*Vörösmarty életrajza*. Bp. 1879.³ 81.) a Marczibányi-intézet jutalomkiadásai ünnepélyével kapcsolatban (mely holmi főispáni beiktatáshoz hasonlított) mond hasonlót: „Valóban ez ünnepély emelni kezdte az írók Verböczy népe szeme előtt. Az irodalom mintegy fölvétetett a rendi alkotmány sánczai közé, vagy legalább azok az írók, kik a Marczibányi-jutalmat nyerték.” – De ez csak a pompára és a beszédekre vonatkozik. Vitkovics terve gyakorlatilag veszi igénybe az alkotmányos szervezet a literatura szolgálatában.

Kazinczyt is értesítette (ápr. 29.); ő a darabot igen művészinak (franciásan kiválónak) és emberinek tartotta; érdekelte az előadás, mert ekkor hallá önnön stílusát publice declamálni; a darab sokakat megrikatott, még Szemerét is, sőt az utolsó felvonásban már ő maga is sirt. Két más darabot németből (az egyiket Kotzebue-től) „magyarított”, Toldy szerint „Dugonics és mások nyavalyás példája szerint”, a Kotzebue-félében (*A keresztos vitézekben*) magyar történelmi alakokat szerepeltetve. Végül Gyöngyösi nyomán írt egy „nemzeti vitézi játékot” *Mars Venussal Murány alatt* címen, s egy szomorújátékot *II. Rákóczi Ferenc Rodostóban* címen, melyhez „tárgyat és lelkesedést” Mikes levelei adtak. Ez Mikes irodalmi hatásának legkorábbi példái közé tartozik.¹⁸ Különben Schiller egy értekezését is lefordította, s *A játékszín* címmel névtelenül közzé is tette Kulcsár Magyar theátrumi Almanachjában (1814). A magyar drámairodalom múltjáról is tudhatott valamit, különösen Horvát Istvántól. Attól tudta, hogy Bessenyei szerint Bornemisza Péter lefordította Sophokles *Elektráját*, s játszották Pesten már akkor. Kéri Kazinczyt (Horvát intésére), hogy keresse fel Bessenyeit, s tudakolja meg, megvan-e nála ez a Bornemisza-féle darab (VM III. 112.)

Ezek után szólhatunk irodalmi műveiről: prózában írt meséiről, verseiről, meg kéziratban maradt levélregényéről.

Mesét, nem tudni, miféle ösztönzésre, már igen korán kezdett írni, 1798-ban; az időből maradt egy füzete „Mesélés” felirattal; ebben található meséi közül kettő (*A pinty és fülemile*, *A galamb és kácsa*) 1817-i kiadásában is megvan;¹⁹ 1805-ben is irogatott; azokat Horvát István és Schedius bírá-

¹⁸ Kazinczynak írja 1810 októberében, hogy nem házasodhat; szépet, szegényt nem vehetett volna el, hacsak Mikes szavaival nem kérte volna: „Gyere hozzám szegényhez, te szegény; legyünk ketten szegények!” (VM III. 131.)

¹⁹ Nicóra János: i. m. 19.

latára bízta.²⁰ Utóbb jambusra akarta átírni, de Szemere lebeszélte róla.²¹ 1809 márciusában Kazinczy már tudott meséiről, helybenhagyta, s Lessing követésére intette (VM III. 83.); ekkor már 36 meséje volt. 1812 szeptemberében (mint fentebb érintettük) publikum elé óhajtván kilépni, kérte Kazinczytól meséi megrostálását (VM III. 150.); a következő márciusban már keze közt voltak Kazinczy észrevételei, s hozzálátott jobbítgatásukhoz. Kazinczy, úgy látszik, a dicsérettel sem fukarkodott, jó emberéről lévén szó. Kazinczy Horvát Istvának írta 1813. jan. 15-én: „Vitkovics a’ kimondhatatlan szépségű Mesékkal és Epigrammákkal örök fényt vönt magára” (Kaz. Lev. X. 220.). Végül 1817-ben adta ki ily című kötetben: *Vitkovics Mihály’ Meséji és Versei* (Trattner J. Tamásnál) „Kazinczy Mark Emil Ferencznek Ferencz’ fijának” ajánlva. (Kazinczy e fia 1811-ben született; Vitkovics akkor előre is neki szentelte meséit: „Hozzátok és így már hozzája is való Barátságomnak jeléül és emlékéül ajándékban adom neki Meséimet. Legyenek övéi, legyenek az ő nevének szentelttek. Még ugyan éretlenek, de míg Emilled felnő, egészen meg fognak érni.” Kaz. Lev. IX. 45., 1811. aug. 6.) Hetvenegynéhány mese van benne. A mesék anyaga nem mind sajátja; Aesopust, Lessinget követte. Pesti Gáborról legalábbis tudott: Kazinczy 1808. okt. 29-én (Kaz. Lev. VI. 106.) kérte Szemerét, hogy másolja le számára Pesti meséit; 1809. dec. 25-én Vitkovics ajánlkozik Kazinczynak, hogy Ferenczi Jánossal Bécsben lemásoltatja (VM III. 113.); 1811. aug. 6-án megírja neki, hogy Bécsben Sándor István mutatta neki, de nem adták oda, hogy másolásra lehozassa (VM III. 141.).²² Vitkovics erre 1813.

²⁰ Uo. 63.

²¹ L. Szvorényi József: VM III. XVIII.

²² Kazinczy Horvátot kéri, hogy másoltassa le Ferenczivel Kaz. Lev. VII. 304.); 1813. márciusában Helmecczynek írja: Vitkovicsot „Igen is, tüzelni fogom, hogy Meséjét adja-ki ’s képét metszesse. Semmi az, hogy munkáji nem tennének egy csomót. Vegye mellé Lessingnek Dissertatióját a’ Mesék felől, ’s irassa-ki valamely ismerőse által betűről betűre

márc. 30-án jelenti, hogy igyekszik saját meséit mennél előbb kiadni, s így folytatja: „Lessing dissertatióját, úgy a Pesti Gábor ‚Meséit’ is nem sógorosítom össze. Originalitásuk létre hadd jöjjenek ki originaliter” (VM III. 154.). (Ezentúl Kazinczy egész levelezésében nincs szó Pestiről.)

Maguk a Vitkovics meséi, sajnos, nem sokat érnek. Csoda, hogy Kazinczy helybenhagyta kiadásukat, sőt dicsérte is. Alighanem a műfaji szempont hangolta kedvezően: irodalmunkban oly rég hiányzott e műfaj, viszont az újabb német már jeles példákat adott rá. Vitkovics kortársai is többre tartották értéküknél. Mese-leleménye nagyon kevés; előadásából minden élénkítő alakítás és fűszer hiányzik; sokszor világosan látni, hogy a tanulsághoz van hozzá eszelve valami mese-féle; a tanulság szinte prédikációi komolysággal mutogatja magát a különben rövidke, eseménytelen mesék egész folyamán. Leginkább az állat-, többször a növény (virág) -világból veszi anyagát, olykor isteneket, embert is szerepeltet. Sava-borsa alig van egynek is közülök. Vagy meséjük vagy csattanójuk, karakterisztikus mondásaik miatt még legjobbak: a 6., 24., 31. sz. az I. csoportból, a 10., 28., 30., 36., 39., sz. a II. ből. Ízetlenségük illusztrálására legmegfelelőbbek az I. 10., 18., meg a II. 5., 6.(!), 11., 34. számúak.

Meséi kötetében versek is megjelentek. De verseiről majd alább. Azok kronológiájához ugyanis, de más szempontból is, bizonyos adatokra van szükségünk, melyek egy kéziratban maradt prózai művéből ismerhetők meg.

Előbb tehát *levélregényéről*, melyet csak Szvorényi tett közzé (a II. kötetben), *A költő regénye* címen. Toldy szerint^{2 3} ez Vitkovicsnak „Pesten lakta első idejéből” való. A regénybeli levelek közül csak az első van keltezve: Egerből, 1800 szept-

a' *Pesti Gábor Fabulájit* a' Bécsi Csász. Bibliothecából, 's nyomtattassa a' maga *Meséji* 's *Epigr.* mellé, mint én a' *Berket* a' *Dayka* versei mellé. . . . Könyve a' *Pesti Meséji* által még kapóbbá lesz.” (Kaz. Lev. X. 293.)

^{2 3} Toldy Ferenc: i. m. 167.

temberről; hőse, Vidényi, maga Vitkovics, s így a hősével történők egyszersmind az ő saját életrajzi adatai, legalábbis a kronológiát illetőleg. A „regény” 1802-beli eseményekkel zárul, Vidényinek a censurára való készülésével, s utolsó mondata szerint ő „nem sokára prókátor, még pedig pesti prókátor leszen”. Ez 1803 júniusában történt meg. Nem valószínű, hogy a vizsgára készültében (amit a levelekben többször, mint komoly, s el nem siethető dolgot említ) ráért volna még e művét írni. Az meg, hogy „missilis” levelekből állította volna össze, mint Császár hinni hajlandó,²⁴ egyáltalán nem hihető, annyira látni bennük a tervszerű, irodalmias folytonosságot. Kormeghatározó adat, mi 1802 után megkötné a találgatást, csak egy van. Ez: Vidényi többször énekel társaságban, s énekli egyebek közt Csokonai két dalát: a *Szemrehányást* (az 1800-i szüreten, V. levél; ugyanazon év őszén: VIII. levél), meg a „Reménységet” (ugyanazon év karácsonyán: XIV. levél); Csokonai e két dala azonban csak 1803-ban jelent meg hangjeggyel, Bécsben; mégpedig a *Szemrehányás* („egy dal, a muzsikáját készítette Stipa úr”)²⁵ A *pillangóhoz* c. ódával együtt („muzsikáját készítette Haydn úr”);²⁶ a másik, A *Reményhez*, Kossovits József kassai zeneszerző dallamával (melyre Csokonai írta).²⁷ A *Reményhez* igen kedves darabja volt; még 1820-ban is abból idézve zárja egy Kölcseyhez írt levelét: „ölelünk, csókolunk, s mint távollevő védangyalunknak bókolunk untalan” (VM III. 79.). Ezeket hát aligha énekelhette, s aligha írhatta, hogy énekelte 1803 előtt. Kizárva ugyan nincs, hogy nyomtatás nélkül is elterjedt a két dal. Viszont szövegüket a *Lilla* c. kötetből (1805) is megismerhette. Tehát az 1803 sem bizo-

²⁴ Császár Elemér: *A magyar regény története*. Bp. 1939². 81.

²⁵ NB. Stipa Mátyás bécsi zenész; egy melódiáját alkalmazták Csokonai versére. *L. Zenei Lexikon* (Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Bp. 1930–31.) Stipa címszó alatt.

²⁶ L. Szinnyi József: i. m. II. 399.

²⁷ L. *Zenei Lexikon*, Kossovits címszó alatt.

nyos keltezési éve a műnek. Egyéb fogódzót nem találok. (Lehetne még ez: Szedliczky Imre öccse, Lajos meghalt, s ő verset írt ekkor: LV. levél.) Azt hiszem hát: 1803 júniusa (vizsgája) előtt s az említett két dal megjelenése előtt nem írhatta. Minthogy pedig a pesti írókkal ügyvédsége első éveiben került bensőbb viszonyba, s legtermékenyebb éveinek 1804, 1805, 1806 látszanak a versszerzésben is: talán ekkori lehet a levélregény is.²⁸ (Meg kellene nézni: hű kiadás-e?)

A levelek zömét Vidényi írja Makó Palinak, elébb Egerből, hol jurista, majd Pestről, hol jurátus, és mindkét helyről való kirándulásairól (Egerből Lénárdfalára, Tállyára, Pestről a Bánátba).²⁹ Az egri Bernáth Lidit szereti; ő maga is, a leány is egy ízben kísértésnek van kitéve; de azután annál eltökéltebbek szerelmükben, s csak azt várják, hogy Vidényi levizsgálhasson; míg azonban ez Pesten jurátuskodik, a leányt máshoz (Abanyihoz) kényszerítik szülei, éppen, mikor Vidényi hivatalos kiküldetésben a Bánátban jár, s Lidi segélyt kérő leveleit meg sem kaphatja. E rövid időnek eseményeiről Vidényi két barátjának levélváltásaiból értesülünk (Jani, Pali). Vidényi lassanként, úgy látszik, beletörődik veszteségébe, s igyekszik visszatérni az élet rendes kerékvágásába: készül az ügyvédi vizsgára.

Műfaja, mintái. „Szentimentális levélregény.” (Werther. *Bácsmegyei*, 1789; *Szigvárt*, 1787; „*Fanni emlékezete*”(!), *Uránia* 1794–5, Vidényi ezt olvassa egyszer, sírva: *VM* II. 52. — A levélformát illetőleg kérdés, ismerte-e már ekkor Mikeszt; néhány levélzáradék — 68., 72., 82. l. — arra látszik mutatni. — Hogy saját élet-anyagát teszi meg tárgynak: a *Dichtung und Wahrheit* példája? — Nemzetileg irányzatos, módit, külföldies-

²⁸ Horvát Istvánhoz Tiszaroffról 1805-ben írt episztolája Lidiről mint számára már élve megholtól emlékezik. L. alább.

²⁹ Egerben: 3–19., 79–80., 82–3., 96–107. l.; Lénárdfalán: 20–34.; Tállyán: 80–82.; a Bánátban, Szentmiklóson: 85–96.; Roffon: 108–115.; Pesten: 63–79., 84., 115–118. l.

kedést, öltözetet, majmolást, elpuhultságot emlegető részleteiben: Gvadányi.)

Szentimentális jellege megvan, de nem oly mértékben, mint a többinél; megvan témájában, a barátság és szerelem életbeli főszerepében (értekezéséfele a szerelemről: 42.); abban, hogy érzelmi élmény a tárgya, kevés mozzanatban kifejlődő; van benne „érzékenység” is, sírás, de nem örökké, s rendszerint indokoltan; hullámosabb kedélyélet; sem az ifjú, sem a leány nem tipikusan szentimentális lény; egy ideig a leány kissé fölényes, játékos viselkedése, a katasztrófa után Vidényi gyógyulásra hajló, egészséges kedélye hártja el az érzelgős műfaj csábításait. Csak – kettejük ideiglenes megtévedése után – újbóli összeemeledésük érzelmesebb jellegű, s Vidényi részén kissé férfiatlan is. (54.) – Nem egyenest a leánynak ír, hanem barátjának: így több elbeszélő elem kerül bele. – Egészsége-sebb légkört teremt a többszöri környezetváltozás, új tájak, új emberek (egyéniségek) elénk kerülése. – Szerelmes-típus is többféle, sőt ki is figurázva – egyiknek valóban szentimentális epekedése (Imre és Nancsi: 13., 15., 17–18.), egy özvegy férfinak izetlenkedése (26.); bemutatva egy már hinni sem tudó, kiábrándult leány (66.), több más, aki vigasztalva kötne magát Vidényire. Olykor, kifejezéssel, mintha saját alkalmi érzélgését is kigúnyolná: mikor Lidivel újból egymásra talál-nak, s Vidényi „érzésben elrészegült ajkáról” édes szavak foly-nak: „Ez érzékenység özönéből a ránk jött anya eveztetett ki” (56.); ugyanők máskor sokat „papoltak” (58.). – De különö-sen a katasztrófa utáni rész mutatja józanabb jellegét: részle-tesen elbeszéli útját a Bánátból vissza (97.), irodalmi ügyekben válaszol (102–3.). leír egy kertet (110.), közli a meggyvíz receptjét (111.), elmondja, mint aludttelezett a gyermekekkel (113.), a halászat módjait ismerteti (114–5.), törvényeink avultságát fejtegeti (116.), elmondja, hogyan rázott le egy „víg szánakodót” (117.; józan önszemlélet); végül egy társaságban még énekel is: „elfúj” vagy kettőt a víg dalaiból, mivel szo-morút nem fújhat könnyezés nélkül (118.). Nem hal meg, mint

más szentimentális szerelmesek, hanem prókátor akar lenni (legutolsó mondata szerint).

Egészben véve sokkal közelebb áll a valósághoz, mint az irodalmilag előlegezett mintákhoz. Alighanem minden alakja, nevével együtt, életbeli ismerőse (Imre = Szedliczky, 16.); még egy „iberok”-ról is megmondja, ki volt a szabója („Pászthy-remekezte”: 13.). A helyszín is mind valódi. Kivált Eger szinte modern regények realizmusával van benne folyvást éreztetve (a líceum: a „nagy épület”; a püspök-kert, a kálvinista kert, a templom, a Rác utca, az ispotály); látkép is a kálváriáról nézve a környékről s a városról (38.). Ha utazik Vidényi, pontosan tudjuk, milyen helyeken megy át (20., 99.). Pesten időtöltésül az Orczy-kertbe megy sétálni (77.). Stb.

De a valóság nemcsak adott keret és helyszín, hanem érdeklődéssel, fogékonyan figyelt tárgyi elem, *reális szemlélet*, mely ha olykor prózáilag is, de hitető módon vesz részt az összhatásban, szilárdabb elemként a szentimentalizmus folyásában. Néhány ilyen hely: szüreten a szedők „fecsegései” (8–9.); a szüreti est (10.); utazáskor a kutya mint lábmelegítő (20.); társasjátékok: botosdi, zálogosdi (21–2.); mákos csíkot esznek (26.); slivovica a plébánosnál (29.), lapocka-tánc (31.), kártyázás (65.), a Borbélyné kertje (110.), a zöld firhangos szoba (111.); Pestre a roffi lutristával megy (115.). – Eredeti egyéniség arcképe: sógora (108–9.); jelenet: a jurátusok esküvétele (67–8.); életkép tömören: lakodalmi készülődés (93.). – Ily tárgyi szemléletek fokozzák az egész történet *éltszerűségét*, s jellemzők e lírai műfajban az egészséges valóságérzetre. Olykor kétségtelen a művészi szándék is bennök; rokkoló ízlésű „scena”: 59. (leülnek a fűbe stb.); idilli élet-elképzelés: 62.; Tisza-parti táj (111.).

Ez a valóságérzék és részletező hajlam a Gvadányiéra emlékeztet, melyet Arany hitető ereje miatt dícsér. Gvadányira egyebek is: nemzeti szempontú kritikája a Pesten tapasztaltakról: módi, majmolás (39.), némettség (68–9.), „franciás románok” (75.), „várostársaság” (77.), magyar leányok bal ité-

lete a nyelvről, idegen nyelvtanítói (65–6.), a jurátusok erkölcsi (70–1.). Mindez éppen nem konzervatív, hanem modern (korszerű) gondolkodás abban az időben. Mai értelemben is modernebb gondolatai vannak a törvények reformálásáról, a constitutio sérelme nélkül (115–6.), s a feleség műveltségéről (76.; ellentétben Berzsenyi felfogásával).

Gondolkodásbeli korszerűsége másfelől már jellemző adalék az ő írói pályája kezdetéhez is, s ennél fogva *személyi érdekű*. Tudnunk kell, hogy Vidényi poéta is (51.), egri principálisa (Dékány) is az (39.); vele és Szedliczkyvel (16.) magyar literatúráról szokott elmélkedni. A nemzeti nyelvről egy levelében egész kis értekező modorú szakasz olvasható (9.). Olvasmányai: Cicero és Horatius (12., 114.), Horác és Gessner (85., 86.); Fannit már említettem (52.); Tállyára *Himfy Szerelmeit* viszi ajándékba Szedliczky Imrének – az rögtön „elragadtatással olvasta”; Pestre utazva Balpüspökin Fejér Antal prókátornál időz, ki sok dolga közt sem feledkezett meg anyanyelvről, s Barclayust magyarra fordította (64.: egy író prókátor! ami ő is lett). – Nyoma van játékszín iránti érdeklődésének: a pesti német színházban két ízben jártáról (Kotzebue-darabok!) értesít (72., 79.). *Rákóczi Rodostóban* c. darabjához pedig talán már tállyai látogatásakor szerezhett némi sugallatot; megírja ugyanis (81.), hogy Imre végül a „tállyai ritkaságokat” mutogatta meg neki, „melyek csak a Rákóczi építette puszta omladékokból állanak”. Nem világos egy későbbi levelének ez a passzusa (de szintén idevág): „A magyar játékszín története nálam van” (103.). – Azon, Horvát Istvánhoz később írt episztolájához, melyre Berzsenyi írta hozzá ellendarabként a magáét (a város dicsérete a faluval szemben): figyelmet érdemel roffi életmódja ismertetése, egy utalással Pest ellenében kitüntetve (108–109.), meg a kert (110.), majd egy hangulatos Tisza-parti esti kép (111.).

Falu és város e szembeállítása nemcsak horatiusi téma; Vitkovicznak élmény, s egyúttal, mint láttuk, az irodalmi élet korszerű kérdése.

Végül a regényke személyi adalékai közül az utolsó csoportbelieket lássuk, melyekkel már következő fejezetünkhöz: verses művei megbeszéléséhez kapunk átjárót. *Éneklős természetét*, énekelni szeretését értem. Vidényit társaságban rendszerint (olykor „ráesve”) kéri, eröltetik éneklésre és „siketítő tapssal” (29.) jutalmazták. Éneklő pedig, mint láttuk, Csokonai két dalát, Verseghy „Nefelejts”-ét (30.), a maga szerzeményei közül legtöbbször *Ivó dalát* (11., 17., 29.), s Lidi éneklő a *Mi hasznom van abban énnékem . . .* kezdetűt (11.), mely nyilván azonos a versei közt *Nem hasznom énnékem* címen olvashatóval (VM I. 3.). Éneklésmódja „nem mesterséges”: meg van különböztetve mások „mesterséges” éneklésétől (30.). Énekel egy „együgyű” „pásztori dalt” is, ezt: *Hej pajtás, be nevetem . . .* (30.); s az mindnyájuknak tetszett „együgyű nótája mellett is”.³⁰ Egy kisasszony németül danlott a „Bájós síp” nevű énekjátékból „mesterségesen”, egy hadnagy meg olaszul, franciául, németül „felséges mesterséggel” (30.). Vitkovics hát nem volt elfogult az idegen dalokkal szemben, de a magyar nyelvet „melódiasabbnak” állította a németnél, amely „csak recsegő nyelv”. (65.)

Énekelni tudásában, s annak társaságbeli gyakorlásában van a gyökere dalköltészetének, s abban is az „együgyű”, a népies („magyar”) dalhoz idomulni kész vonzalmának. Rajta kívül Horváth Ádám volt még ilyen, a szó igazi értelmében „énekes” poéta, s annak is lett jelentősége a népiesség történetében. Verseghy dalköltésének zenéhez alkalmazkodása is ismeretes. Ő is hathatott Vitkovicsra, mint a szintén erősen zenei vonzódású Csokonai.

Regénykéje azonban e személyi adalékoktól függetlenül is méltán érdekelhet mint műfaji rokonságából egészséges józan-ságával és valóság-anyagával kitűnő szerzemény. Kiadására aligha gondolhatott Vitkovics. S kérdés, Szvorényi éppen némely

³⁰ Közli Vitkovics két füzetéből Szvorényi: VM I. 182. (Erdélyinél: *Népdalok és Mondák I.* 1846. 224–5.)

egri családokra való tekintettel is nem simított-e rajta, mikor kiadta. Eger városa igen kedves emlékek tarthatná és becsülhetné.³¹

Versei. A *Vitkovics Mihály' Meséji és Versei* c. kötetben a mesék után százegynéhány epigramma és vagy 10–12 más vers (többnyire verses levél) található, s közölve Berzsényinek is őhöz írt episztolája. – Itt korántsem jelent meg minden verse: csaknem valamennyit, a zsengei közül is néhányat, Szvorényi tette közzé, kiadása I. kötetében. Ő maga önálló kiadványokként egy-egy alkalmi versét, episztoláját tette közzé; több darabját, kivált a népdalokat (1821-től fogva) meg szerbből való fordításait (1826-tól fogva) folyóiratokban és zsebkönyvekben (Szépliteratúrai Ajándék 1821, Hasznos Mulságok 1822–24, Hébe 1823, Dámák Kalendáriuma 1815, 1828, 1829, 1831; – Hasznos Mulságok 1826, Felsőmagyarországi Minerva 1827, Auróra 1827, 1828, 1831, 1833): többször Egri Vidényi Mihály álnévvel.

Verselni még diákkorában kezdett. Volt egy „kék füzete”; abba írta saját „kísérleteivel” vegyest a Magyar Múzsából (1785), a Magyar Múzeumból (1788), a Diétai Magyar Múzsából (1796), Kazinczyból, Fodor Gerzsonból, Ráday Gedeonból kiírtakat, a szerző és forrás megjelölésével.³² Első versét egy tanulóársához, Fejér Istvánhoz írta (1795); Kazinczyt,

³¹ *Nyelv, stílus. Szavak:* „romantirozni” (VM II. 26.); „emlékeztető-könyv” (35.); „árnyékló” (48.); „terefecsél” (37.); „dadog” (sokszor! pl. 41., 44.); „eszelősködni” (a szerelmesek! 12.) *Neológ stíl:* legelteti szemeit „az ősz kéjein” (12.); gyönyörködik „a tél kéjein” (23.). Lidit „az istenlésig” szereti (24.). A nyert csók „annyira bájolt” (34.). Latin szavai!

Hathatós kifejezések: egerész a szeme (24., 41.); maga malmára hajtja a vizet, a másik gátat vet neki mindenben (26.); „a hulánus, aranyrakott zöld ruhában, mint egy magyar angyal látszott” (28.); „siketítő taps” (29.); „éjetlenség” (44.); Lidi „nyalkán” kérd valamit (44.); „érzékenység özönébül” kievezés (56.).

³² L. Szvorényi: VM I. 181.

majd Himfyt utánozta (Kazinczy „véletlen” halálára is írt egyet 1800-ban); fordítgatott antik költőkből, s írt dalokat (Lidihez). Ezek rímes versek voltak, bár 1798-ból van már antik kísérlete;³³ de a fővárosba költözve, 1801-től fogva, bizonyára Virág Benedek hatása alatt, egészen az antik formákhoz szegődött, meséi kötetében is csak olyakat adott ki, úgyhogy őt 1821-ig a klasszikai iskola kizárólagos hívének nézhették. Legtermékenyebb évei ügyvédsége első évei voltak: 1804–6; főképp fővárosi íróbarátaihoz (különösen Horvát Istvánhoz írogatott episztolákat; utóbb, ügyvédi dolgai közt komolyabb költészetre nem igen jutván ideje, epigrammírásra: „e picziny szabású poézisra” érezte magát legalkalmasabbnak (VM III. 124., Kazinczyhoz, 1810). Magyar formájú verseit, dalait (melyek közt levélregénye tanúsága szerint igen koraiak is lehettek) társaságban énekelgette, de egyelőre nyilván nem érezte azokat a komoly műköltészet darabjaival egyértékűeknek, szalonképeseknek. Történeti jelentőségre pedig ezek által tett szert. – Ezeket utoljára hagyva, lássuk előbb a többit.

Az *epigrammának* legállandóbb művelője volt, s kora nagy elismeréssel fogadta azokat.³⁴ Bajza szerint³⁵ Kazinczy mellett a magyar epigrammisták egész seregében ő érdemel legtöbb figyelmet; darabjaira jellemző: „vidám elevenség, olykor enyelgő, olykor metsző” – találó elmésség, nem ritkán a szív meleg érzelme is; Martiáléval rokon lélek; oly leleményes ész, milyen egy magyar epigrammista művein sem látható; elméssége több-

³³ Uo. 176–180.

³⁴ Nicóra (i. m. 72.) szerint: miután Kazinczytól visszakapta epigrammáit, Szemerétől is kért bírálatot; az őszintébb volt Kazinczynál, s alig harmincat minősített kiadásra érdemesnek; de Vitkovics nem hallgatva rá, mindet kiadta.- Badics (Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom története*. Bp. 1896. II. 342.): Vitkovicsnak igazi ereje nem abban van, amit ez 1817-i kötetben kiadott, hanem amit belőle „Kazinczy óhajára” kihagyott, s csak később a folyóiratokban közölgetett: a magyar és szerb népköltészetet utánzó rímes dalaiban.

³⁵ Bajza: *Az epigramma theoriája*. In: *Bajza József Összegyűjtött Munkái IV*. Kiad.: Badics Ferenc. Bp. 1899. 62–63.

nyire meglepő; antiteziseknél sebes fordulatok (mik Kazinczy sajátjai); néhány érzékeny darab (*Czeñczyhez, Kérés, A féltékeny végszava*); szavak, kitételek megválasztásában kényesebb is lehetett volna. (*Kantaihoz, Mómushoz, Egy ifjasszonynak*).³⁶

Bölcs komolyság súllyal, lírai kedély vonzón, tréfa, élc, játékos elmésség, gúny fordulatosan s csattanón tud ez epigrammákban hatni, általában jól folyó, de a Vörösmartyéval nem veresíthető disztichonokban.³⁷

³⁶ Bajza ezt 1828-ban írta. NB. Bajza természetesen az 1817-i kiadásra utal. Szvorényinél nem mindig ugyanaz a cím, s a szöveg sem teljesen! Az 1817-iben három könyv, Szvorényinél hat csoport = 271 darab. Az 1817-iben 107 darab.

³⁷ Példák. A negatív véletlen: egyszerű mondás: *Ugyanahhoz, A ki vár, jobban jár*. Líriaiak: *Lidihez, Az álomhoz, Czenczihez*. Komoly formában közölt bölcsesség: *Emberdész, Isteni félelem, A megtérő latorra, Majtárdihoz, Ondihoz, Művész, Képzeltet*. Anekdotikus vagy gúnyos csattanóval (huncutkodó): *Az ész, Karóczi, Papácsihoz, Biász mondása*.

Közönséges szójáték:

Nincs játékszínünk, – és játékszinbe hivatlak;
Disznótort ma adok: játszani, színi jere.
(*Döbrentei Gáborhoz*)

Ugyanazon szavak ellentétes kombinációja:

Az vaskeresztet osztogat jobbágyinak;
S Napoleon mit osztogat? – keresztvasat.
(*Fridrik és Napoleon*)

A szó némi kis módosítása:

A 'virtust' magyarul kifejezni se tudjuk idáig;
Már, ha ki nem tudjuk tenni magyarba', – tegyük.
(*Virtus*)

Átértelmezése, új árnyalat beleértése tréfából vagy komolyan:

Még csak ígértél bort; s epigrammát küldjek óhajtod:
Itt epigrammám, vedd; érzed-e, milyen – ígért.
(*Horváth Istvánhoz*)

Többi versei (a dalokról még nem szólva) többnyire alkalmi jellegűek, személyhez szólók, főképp episztolák. „Lírai költeménynek” minősíthető darabja alig van. *A költő* címűben a felvilágosult bölccsel látszik azonosítani a költőt, jellemzőleg a korszerű felfogásra; – s ehhez képest van több Horatius-átdolgozása: *Imréhez* (Egerre átírva); *Horác I. 11. után, Én és*

Sok szeretőt hivtam, hívásomat egy se fogadta;
Jöszte szelíd álom, légy te az én szeretóm.

(*Az álomhoz*)

Boncz feleséget vőn, éltét könnyíteni akarván;
S élete könnyebb lett, mert felesége viszi.

(*Boncz*)

Gúnyosan:

A népnél mindjárt elterjedez általad a hír:
Népednek csakugyan te h i r e s embere vagy.

(*A hírhordóhoz*)

Ötvenedik nyaradon lyánykát vettél feleségül;
Ennek ugyan bizvást mondhatod, Őrdi: fiam!

(*Az öreg Őrdihez*)

A szó felértékelése:

Pannoni hegy tetején Istennek temploma díszlik;
Alján Bacchusnak víg menyegye tenyész.
Bor megy az aljáról fel, s áldás jön le felülről;
Földit s égieket nemde cserélni szabad?

(*Ugyanarra*)

Helyettesítése ellenkezőjével:

Istennek szolgája, Beszém, szolgája hazádnak:
Ily szolgálatnál, mondd, van-e szebb uraság?

(*Besze Mihályhoz*)

Következtetés belőle gúnyosan:

Mindenüvé tekeregsz, minduntalan utazol; otthon
Ritkán vagy, Dorcsák! tán eszedet keresed.

(*Egy főnök utazóra*)

Lidim, Ürményi Vinczéhez: már berzsényies intonáló kifejezéssel; *A hitetlen Borishoz*; van egy-két anakreoni dala: *Lidim az egri szellőhöz*, *Az emberekhez*. *Czenczihez*, *Anakreontikák*; ír vígasztaló, sirató verset (*Mimihez*, *Szedliczky Terézhez*; *A múzsa panasza Barcsi Ábrahám sirjánál*); az insurrectio alkalmából egy latin verset magyarra fordít, s ír egy insurgens ajkára képzelt búcsúzóverset; – néhány darabban inkább szerelmi

Komolyan:

E picziny életben mit kívánsz nagy palotákat:

Könnyebb kis házból sírba lehajtni fejed.

(*Palota és kis ház*)

Írókhoz: *Virág Benedekhez*, *Himfy a kritikusához*, *Takács Judit írónőhöz*, *Ugyanahhoz*, *midőn férjhez ment*.

Személyi érdekű: *Eger: Születésem helyéhez*, *A költőnek magakészítette sirverse*; *Kulcsár aranyai: Kulcsár Istvánhoz*.

Vö. Petőfi:

A szerelem, Lidikém, olyan mint reggel az árnyék;

Mindegy kisebb lesz, s végre enyészni szokott.

Ámde barátságunk olyan mint estveli árnyék;

Nőttön nő, élünk míg le nem alkonyodik.

(*Szerelem és barátság*)

L. még: *Fridrik és Napoleon*.

Vö. Kölcsey:

Sok törvényszéknek kapuján láthadd az igazság

Képét; s árnyékát, hogyha tanácsba belépsz.

(*Az igazság képe*)

Közölés:

A szerelem tüze van vízzel, van telve parázzsal . . .

(*A szerelem és emberi lét*)

Férfi: uram hiszlek, s feleség hadd mondja: reménylek;

S a szerető szívből mondja: szeretlek uram.

(*Ugyanaz*)

téma, mint komoly szerelmi érzés (Lidit többször emlegeti; egy szép nő – Gabriéla – halálára, majd *Lidihez*; sorozatos, lírai epigrammáknak minősíthető darabokat fűz közös cím alá, mutatva hajlamát nem a kurzív, hanem a röpke lírai megnyilatkozások iránt). Versei zöme azonban *episztoła*, különösen idősebb vagy ifjabb író társaihoz (csak egy-két esetben magyar tizenkettősökben, s éppen Kazinczyhoz, bár mesterségesebb rímelhelyezéssel): Virág Benedekhez, hazánk Flaccusához, hogy ne hallgasson tovább, énekkel ösztönözze az ifjabbakat; földijéhez, Verseghyhez, nevenapjára; általában névnapra máskor is; Kulcsárhoz, mikor arannyal fizetett verseiért;³⁸ gr. Cziráky Antalhoz a magyar nyelv géniusza nevében; Mocsáry Antalhoz 1810-ben, s ez már az érdekesebbek közé tartozik, mert megokolja benne, miért szűnt meg egy időre verselni, s mint vett erőt rajta újból a „képzelet” hatalma; Kovács Sámuelhez (csákvári református pap) megmagyarázva, miért ír episztolát, az ódát különbeknek: Virágnak, Berzsenyinek hagyva; de legtöbbször Horvát Istvánnak, vagy öt ízben jelentéktelen okokból vagy tartalommal (VM I. 60.: gyűjtse a honbeli régiségeket; 72.: apja halálára; 102.: tréfa; 106.: vigasztalja, mert Trézije miatt búsul; 107.: „biztatáska” versírásra), de két alkalommal magvasan, emlékezetesen; az egyiket Egerből írja, s elmondja, Budai olvasgatása közben³⁹ az emberi és a magyar történetről mily gondolatai támadtak: lehangolt történet szemlélet, s e nemben a korábbiak egyike: Berzsenyi versét (*A magyarokhoz*) még ekkor nem ismerhette (110.); a másikat Roffról írta ugyanazon évben, festve ottani igénytelen, kedves életmódját; e versének bizonyos elemeit találtuk meg levélregényekben; s erre írta Berzsenyi a maga episztoláját Vitkovicshoz (115.). A levélregényhez közelségét mutatja az episztolának az is, hogy Lidiről, mint számára élve megholtól emlékezik a vége felé. – Ezekről eltekintve episztolái alig emelkednek e

³⁸ L. Szvorényi: VM I. 172.

³⁹ Budai Ézsaiás: *Közönséges História I–III*. Debrecen, 1800–1808.

műfaj akkori átlaga fölé. Jó, ha egyik-másikban epigrammai hajlama érvényesülhet, mint a *Ferenczi János*hoz címűben igen ügyesen, ad hominem szabva.

Valami különösebb költői szépségek nemigen találhatók e verseiben. Olykor szép folyással indul, de nem tartja meg (*A szerencse látogatása* eleje⁴⁰), vagy darabosabban induló szakasz símul el végül szép hangzattal (*Gabriéla halálára* 4. szakasz vége⁴¹). Olykor képtelen túlzás (*Anakreontikák*, 4. darab eleje:⁴² vö. Révai: *Szerető kívánság*);⁴³ oda nem illő szólás: „hozzád vagy tüled”, „günyröfögő fogaid” (*Lilihez*). Nyelvében mérsékelt neológia („gerjedet”), de egy-egy erőltetettebb is („ingerb szín”: uo.). Verstechnikája sem különösebben gondos: ragot áttör a következő sorba „... oroszlán- Ként” (*Ürményi Vinczéhez*); erőlteti a szó hangzását: „esztlen” (*Lilihez*); prozodiájában a *h*-t nem számítja mássalhangzónak.

Anakreoni dalain némi Csokonai-hatás sejthető (*Czenczihez*). – Berzsenyié: a *Janimhoz* kezdetén;⁴⁴ *Ürményi Vinczéhez*.⁴⁵ Himfyé: *Lilihez*.⁴⁶

⁴⁰ Nyár vala és gyönyörű estének csende borúla

A kies mezőkre le.

Kertcskémbe menék a nappali gondjaim ottan

Elfeledni széltiben.

⁴¹ Majd magam is holtak seregébe ha eljutok, engem

Kedves hamvaival földbe temesettek el.

Irjátok síromra: Vidényi porában ölelte,

Élve kiért epedett, szép Gabriéla porát.

⁴² Bár Mátra-hegy lehetnék,

Hogy Czenczim engemet száz

Esztendeig tekintnél . . .

⁴³ Vö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*. Bp. 1927. 59.

⁴⁴ A harczoló francz, s messze szaladt kevély

Angol mi fortélyt forral . . .

⁴⁵ Mint az új rajnak, mikor a virágos

Rétre száll vidám tavasz érkezésén,

Nyájasan dongó szava, olyan éddel

Tölti fülünket.

Viszont mintha az ő szerény lantja is belezengetne egy-két hangot későbbi nagy költőkébe, különösen Vörösmartyéba: *A költő*;⁴⁷ „messze felejtí” (*Horvát Istvánhoz*); „messze feledni” (*Mocsáry Antalhoz*). Ez utóbbi onnan fogva: „Képzeteim, mint a forgó szél, szárnynak eredtek”: vö. Petőfi: *Levél Arany Jánoshoz*; különben is hasonló az egész fordulat: Vitkovics lemondott a költészetről, kenyérkeresésért, s azután ragadja el újból a képzetet. (NB. Vitkovicsnak ez a verse megjelent: Athenaeum 1841. II.) – A Kulcsár Istvánhoz c.: vö. Arany János: *Aranyaimhoz*.⁴⁸

*

Vö. Berzsenyi: *Téti Takács Józsefhez*:

Édes éneklő! ligeten, virágon
Andalog Múzsád vegyes illatok közt,
Ámde nem mint egy üresen csapongó
Lepke tavasszal.

Mézet és nektárt szedegetsz te, mint méh,
Minden elrejtett violán s kikircsen;
Halkva döngécselsz, de szelíd húrodról
Aetheri hang foly.

⁴⁶ Mint pók a legyeket, mint lép a tarka madárkát:

Igy fog el a szép lány kényire férfiakat.

⁴⁷ . . . Ifjú korban elandalog

Vidám tavasznak zsenge virágain;

Édesdeden busong ligetben

Zengedező philoméla dalján.

Kéblébe' szent tűz gerjed, előmlenek

Érzési, s lantján boldogan énekel

Az új keletnek, rózsaszálnak,

És, kinek ezt szedi, kedvesének.

Vö. Vörösmarty: *A szerelmetlen*.

⁴⁸ Van még egy verse Vitkovicsnak, mely Szvorényi kiadásában nem található: *A' kunsági utazás*. Ezt Széll Farkas tette közzé a Magyar Salon 1887. májusi füzetében (130–139.), apja, Széll Sámuel kéziratá-

A klasszikus lírai műfajok közül az epigrammát és az epistolát tette magáévá. A harmadikat, az ódát Virágnak, Berzsenyinek hagyta. Az a kettő leginkább megfelelt az ő társas természetének (ötlet, tréfa, barátkozás). Abban gyökerezik dalköltészete is, amint levélregénye segítségével igen korai bizonyítékait is láthattuk. A legéletbelibb irodalmi műfaj az ének, s amint ő gyakorolta, társas életbeli.

Dal-kedvelésével megismerkedtünk: bizonyos népszerű énekkészlet volt birtokában: újabb s régibb műdalok s talán népiek vagy népnek véltek. Márpedig ily népszerű énekhagyomány iránti érdeklődés volt a „népiesség”, jellemzője, s ugyanebből nőtt ki Vitkovics népies dalköltői gyakorlata is.⁴⁹

Fordított szerbet, de tudtunk szerint korábban írt magyaros énekeket, sőt, ha igaz, már 1796-ban egy *Paraszt dalt*, amely különben paraszt daloló ajkára nem illik. Valószínű, hogy

ból, ki az eredetiből másolta le. Ez 1805-ből való, s azt adja elő csokonaiai, kissé pajkos modorban, mint vettek részt Karcagon József nádor fogadásában némely tiszaroffi előkelő hölgyek és urak (Bártzi György főkapitány feleségével, Borbély Sándor és felesége, Borbély Gábor quietált kapitány és felesége, Vay Johanna); leírva útjuk Roffról Karcagra, meghálásuk Kakaton, déli pihenőjök Karcagon; felvonulásuk a piacon a nádor fogadására; a nádor diszkrét érdeklődése a roffi menyecskék iránt. A múzsa szólítja fel Vitkovicsot, ne epedjen már Lidiért, fújjon hunniai dalt. Formája (a múzsa mondja):

Mi manó lelt danló fiú?
 Mi baj érte fejedet?
 Hogy ugy sinlesz és tsak hiú
 Gonddal ölöd léttedet?
 Mért nem éled világodat,
 Vigan vervén kis lantodat,
 Tán borod vagy Lányod nincs?

– Ez is azt mutatja, hogy Lidi férjhezmenetele nem volt ránézve valami nagy csapás.

⁴⁹ Az előzményekre nézve l. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Bp. 1927.

Karadžić gyűjteményének sikere birta rá, hogy a magyar népdal modorában többet írjon. Neki az iránt éppúgy különösebb érdeklődése és fogékonysága lehetett, mint a nem szerbeknek a szerb népköltészet íze iránt.

Szerb fordításairól, melyek Bajza szerint meglehetősen szabad fordítások, nem szólok. Azok többnyire epigramma-szerű könnyed játékok a szerelem világában; többet ének köztük az elbeszélő jellegűek, miket ő regéknek nevez (rímtelen ötös jámbusban: *A király unokája; Hajkún*), de különösen a *Bácskai regedal*, páros rímű tizenkettesekben, régies balladamodorbant: e műfajban az első magyar (!) típusúak egyike (a vége felé némi erőltetett műköltői kifejezések a vers kényszere miatt).

Van több Faludi-típusú éneke. Több 8–7-es; pl. *A szemérmes pásztor dala*. Ilyen: *Ivó dala*, melyet levélregénye szerint társaságokban Vidényi sokszor énekelt; az anakreoni dalok bor-szerelem együttese, az életnek ezekre utalása, még a halálra is ezek mellett gondolás, vagy ezekhez menekülés előle: de nem az anakreoni formában, hanem Amade-szerű dallamosabb és cifrább képletben. Egyszersmind társas dal, mint az effélék gyakran. Könnyebb életfelfogás, kedély: alább száll a komoly műköltészetből, ha nem is a népihez. — Formában egyszerűbb, önjellemzésben teljesebb, s bár vidám formában, komolyabb alapú: *Életphilosophia. Vigalmi dala* — szintén e nemből, de csak egy strófa — máig ismeretes. Mindezek a társas örömöket kedvelő Vitkovics énekei, s kivált a második igen hű kép kedélyes egyéniségéről. Ezek az ő nevében szólnak; műköltő énekei, de fesztelen, teketóriátlan modorban. Bár személyesek (kivált a második), nincs bennük oly különlegesség, hogy más (kivált társaságban) vele együtt ne dalolhatná. Ez az átvehető, terjeszkedésre alkalmas voltuk, s modoruk, meg hogy dalolásra vannak szánva: közelíti a „népdal” felé.

Ha az *Életphilosophia* személyes lírai igazságát megtartva, a népdalok egyszerűbb dallamaiban költött volna, akkor már a jobb fajta (a Bajzától javallt) műnépdal művelői közé tartoznék. De „népdalaiban”, melyek valóban egyszerű formájúak,

éppen nem maradt személyes őszinteségű lírikus, minő ez énekekben volt, hanem a *helyzetdal* műfaji körébe ment át. Egyik sem a maga nevében: pórleány, legény, juhászbojtár, jobbágy, katona, szerelmes pásztor, sőt: füredi pásztor, legény, ki özvegyet vett el: genre kisebb-nagyobb mértéke; ha nagyobb: több az alakító, elbeszélő, jellemző, mutogató, epigrammai szándék, s nem illik mindenki ajkára. A „helyzetdal”: naívság szomja; a mássá alakulás ingere, frissítő ösztön, indokoltság látszata képzelt líraisághoz: teátrális; népi alak- és helyzetfikció; mint a németes, csak kevésbé affektált változat. Tulajdonképpen korcs műfaj: sem személyes élmény, sem tárgyi hűség. De ez akkor általános szükséglet, s tetszett (láttuk már példáit; alakfikció: Himfy; jelenet-fikció: a keserves özvegy, stb.). Épp a legspeciálisabb címkéjű: *Füredi pásztor dala* (1822) lett a legnépszerűbb.⁵⁰ Másnak a kérdésére adja elő, mi baja. Vö. Petőfi: *A szerelem, a szerelem*. – Állapotrajz magáról: láttató; elbeszélése hasztalan szerelem-koldulásának: vö. a „kegyetlen leány” irodalmi típusa! – szánatása magának: vö. szentimentális irodalom! Hozzá megfelelő neológ szenvelgés a stílusban.

Tehát hiába idegen alakot akar daloltatni, beledalol a műköltő, s mindkettejük szempontjából hamis jön létre: népi lenni nem tud, eltagadni magát nem tudja; félnépi műköltő, félművelt népi költő.

Éz valamelyes hamis idealizálása (érzelmileg) a népek. Speciális eset: szerelem és hazaszeretet „konfliktusa”: *Fegyvert fogok*: ez pedig történeti akarna lenni (török!), de selejtessé teszi a legény elpuhított érzelmi modora. – Bölccsé idealizálás: *Megelégedés* (vö. Orczy); de kedves, rokokó ízű életkép, önjellemzés formájában; ki is lép ezzel a dalműfaj elemi köréből, de a végére szerencsésen tér vissza, modorban is, hozzá; eredeti címe: *Magyar jobbágy dala*.⁵¹

⁵⁰ Megvan Erdélyinél is! (*Népdalok és Mondák II.* 1846. 282.)

⁵¹ Uo. 281.

Illik Vitkovicshoz a derült, kedélyes, dévaj hang, inkább, mint az a felemás idealizálás: *Pirongató!*. Általában könnyedsége közelíti némileg a népiek felé (de a legkönnyedebb: *Most jöttem Aradrúl:* nem övé!). A belső formában is egyet jól megérezett: aposztrof; életszerű, nem közönséghez szóló. De sokszor kiesik belőle, s e forma nem jár mindig megfelelő lelki magatartással.

Inkább külsőségek, de szuggesztív külsőségek! 5, 6, 7, 8-as sorok; dalolhatóság (ütem): vö. *Füredi pástor dala*; itt-ott népies versmondattan: *Nem hasznom*, 2. versszakról fogva szinte végig;⁵² a „közlő” első és utolsó versszak elmaradhatott volna! — Tiszta rím, nem asszonánc, de egyik legnépibb rímrendszer: *Paraszt lyánka dala*. Ezekben nyelve is odaillőbb, szinte régies ízű az akkori irodalmi nyelvhez képest: nincs benne neológia. Hovatovább a műnépdalnak ez is egyik ismeretető jegye lesz, s elválasztója a magasabb rendű műköltészet-től. — Dalkezdő kép! (*Fut a szarvas . . .*,⁵³ *Magos a jegenye . . .*,⁵⁴ *Zöld a mező . . .*,⁵⁵ *Köz-dal*.⁵⁶) — Szólítások, metaforák: galambom, édes rózsám stb. még mértékkel.

⁵² Itt magam bolyongok,
Andalgok, busongok;
Nincs, a ki szavamra
Hajtana, jajomra.

⁵³ Fut a szarvas hegytetőre,
Jere rózsám a mezőre . . .

⁵⁴ Magos a jegenye,
Nehéz mászni rája;
Szép a kis Perzsike,
Ki juthat hozzája.

⁵⁵ Zöld a mező, sok a lúd,
Megkerültem a falut . . .

⁵⁶ Szép virággal kerted tele,
Könnyű volna menni bele;
Gyöngye sövény kerítése,
Könnyű volna szétszedése.

Nála hát már megvan a szándék; népiessége tudatos és gyakorlata következetes. Az ő népdalműfaja: a népileg specializált változat: népies helyzetdal; könnyű fajsúlyú líraiság; formában s némileg nyelvben is elkülönülés a német daltól s általában a műköltészet modorától. — De ezzel egyszersmind a magyar hagyományos formáknak és nyelvnek alsóbb szerepre utalása. — Mind e bajokon (melyek Kisfaludy Károly, Czuczor és mások dalaiban nagyrészt továbbfolytatódnak) végeredményben Petőfi gyakorlata segít, Kölcsey, Vörösmarty, Kriza, Szentiványi, Erdélyi és másoké után.

KOROMPAY H. JÁNOS – KOROMPAY KLÁRA